

Семенов Андрій

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії і методики

фізичного виховання

Уманського державного

педагогічного університету

імені Павла Тичини

ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ІНФОРМАЦІЙНО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИЙ ЕТАП РОБОТИ

Метою статті є визначення напрямів та форм роботи з молодшими школярами на інформаційно-збагачувальному етапі дослідження з виховання лідерських якостей засобами рухливих ігор. Використано комплекс методів: аналіз психолого-педагогічної, філософської і методичної літератури; педагогічне спостереження; бесіди; ігровий метод. Обґрунтовано, що визначені та описані у дослідженні форми і методи роботи сприяли: формуванню у молодших школярів стійкого інтересу до гуманістичних цінностей як до тих чинників, які визначають лідерську поведінку; усвідомленню потреби в реалізації власного лідерського потенціалу під час рухливої ігрової діяльності; формуванню цілей власної лідерської діяльності; приведенню особистісних мотивів у відповідність до суспільних вимог і норм. Визначено, що перспективою подальших досліджень є проектування та реалізація заходів формувального етапу процесу виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор.

Ключові слова: молодші школярі, рухливі ігри, лідерські якості, інформаційне середовище.

Semenov Andrii

EDUCATION OF LEADERSHIP QUALITIES IN YOUNGER STUDENTS: PRACTICE OF INFORMATION ENRICHING WORK

The aims of the article is defining the directions and forms of work with younger students at the information enriching stage of the research of education of leadership qualities by means of mobile games.

The task of construction of the democratic society with a highly developed economy determines objectively the need in the development of the intellectual and creative potential of the nation, early detection and further formation of the gifted person and bringing up leadership qualities. Formation of a leader is not an uncontrolled process. It can and should be purposefully organized from the first years of the child's in the sphere of influence of teachers in pre-school institutions and elementary school, while arranging it so that the child was not an object but a subject of the process of education. At the same time there is a shortage of methods of education of leadership qualities in younger students by means of mobile games; the existing methods are used by teachers not so much intensively. This contradiction points out that the problem raised by us is urgent and needs detailed design.

A complex of methods such as analysis of psychological and pedagogical, philosophical and methodological literature; pedagogical observation; conversation; gaming method is used. It is grounded that the defined and described forms and methods of work contributed to formation younger students' sustained interest to humanistic values, as the factors that determine leadership behavior; awareness of the need to realize their leadership potential while mobile gaming activities; forming the purposes of their own leadership; bringing personal motives in compliance with public demands and standards. It is determined that the prospect of further research is the design and implementation of measures of the forming stage of the process of education of leadership qualities in younger students by means of mobile games.

Keywords: younger students, mobile games, leadership qualities, information surroundings.

Постановка проблеми. Завдання побудови демократичного суспільства з

високорозвиненою економікою об'єктивно зумовлюють потребу розвитку інтелектуального і творчого потенціалу нації, своєчасного виявлення і подальшого формування обдарованої особистості, виховання її лідерських якостей. Виховання цих якостей у дітей з перших років навчання у загальноосвітній школі має закласти основи соціальної компетентності, зробити успіхи в навчанні та успішну соціалізацію досяжними, а розробка моделей такого виховання надасть учителю початкової школи можливість професійно коректно виконувати свою роботу.

Аналіз останніх публікацій Методологічні та теоретичні основи вивчення проблеми лідерства закладені в дослідженнях Є. Дубровської, А. Єршова, Р. Кричевського, Б. Паригіна, А. Петровського та ін. Феномен лідерства вивчався вченими у взаємозв'язку з віковими етапами розвитку дитини (І. Кон, А. Лутошкін, І. Ухіна та ін.); з умовами існування тимчасового дитячого колективу (О. Газман, А. Кирпичник, С. Шмаков та ін.); з характером формального і неформального лідерства (Б. Вульф, Н. Жеребова, А. Макаренко та ін.). Вченими здійснено класифікацію лідерства за гендерними ознаками (Дж. Адамс, Т. Бендас, К. Джонсон, А. Игли та ін.); по співвідношенню лідерства та керівництва (Т. Мальковська, Б. Паригін, Ф. Тільман та ін.); стилями лідерської поведінки (Н. Оглядів, М. Рожков та ін.).

Формування лідера не є стихійним процесом. Його можна і потрібно цілеспрямовано організовувати з перших же років перебування дитини у сфері впливу педагогів – у дошкільних закладах і початковій школі, при цьому організовуючи його так, щоб дитина була не об'єктом, а суб'єктом процесу виховання. У той же час існує дефіцит методик виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор, а наявні методики використовуються вчителями недостатньо інтенсивно. Це протиріччя вказує на те, що піднята нами проблема є актуальною і потребує детальної розробки.

Мета статті – визначити напрями діяльності та описати форми роботи з дітьми на інформаційно-збагачувальному етапі дослідження з виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор.

Виклад основного матеріалу. Робота з виховання лідерських якостей у дітей експериментальної групи була розпочата з проведення тематичного місячника «Я – лідер!», про під час якого вирішувалося основне завдання інформаційно-збагачувального етапу: створення в молодших школярів уявлення про поняття «лідер» і «лідерство» та про ціннісні аспекти лідерства. Завданнями тематичного місячника були: формування в учнів молодших класів уявлення про категорію «лідерство»; прищеплення основних ідей ціннісних теорій лідерства та створення передумов для їх привласнення; розвиток здатності розрізняти вияви лідерства та вияви інших якостей особистості та вміння давати їм адекватну оцінку, розвиток здатності реально оцінювати власний лідерський потенціал. Провідними формами роботи стали: читання та обговорення творів художньої літератури, у яких головними героями є лідери різних типів спрямованості; ретроспективний аналіз біографій видатних політичних, військових та громадських діячів; дидактичні та імітаційні ігри, які передбачали перебування гравців у ситуаціях морального вибору та самостійне винайдення шляхів вирішення проблеми. Тематичний місячник було розділено на три декади, кожна з яких мала свої назву, мету, завдання та план проведення заходів.

Перша декада із назвою «Лідер у кожному із нас» мала на меті створити таке інформаційне середовище, знаходження в якому дозволило б молодшим школярам усвідомити необхідність розвитку та реалізації власного лідерського потенціалу в тих сферах діяльності, які є для них найбільш значущими. Її завданнями були: ознайомлення дітей із творами української та зарубіжної художньої літератури, у яких зображено події з участю лідерів-героїв та лідерів-антигероїв; колективний аналіз цих творів; подальша проєкція тих подій та вчинків, про які йшлося у творах, на події реального життя.

На думку В. Сітарова [1], один із варіантів занять із формування у дітей уявлень про керівництво, лідерство та підпорядкування полягає в обговоренні, програванні, переживанні цих понять. Враховуючи цю думку, твори художньої літератури добиралися нами так, щоб у процесі їх читання та наступного

обговорення була можливість викликати емоційний резонанс слухачів. Входження у цей резонанс дозволяло дітям бути більш розкутими та безпосередніми у висловлюваннях та оцінках, точніше відобразити своє емоційне ставлення до героїчних або ж нищих вчинків персонажів, давати їм мотивовану моральну оцінку. Окрім виховного впливу, ця робота додатково мала ще й діагностичну функцію, яка полягала у визначенні типу відносин між лідерами у внутрішньому соціальному просторі шкільного класу.

Наведемо приклад такої роботи з дітьми 6–7-ми років. Для читання та наступного аналізу була обрана українська народна казка «Цап та баран». Її головні герої – цап та баран – потрапляють у багато складних життєвих ситуацій, під час вирішення яких виявляють цілий спектр різноманітних якостей особистості. Діти насамперед вказували на те, що вчинки героїв казки були неоднозначними: інколи вони намагалися перекласти відповідальність за прийняття рішень один на одного:

– Бери ти, баран, бо ти дужий!

– Е-е-е, ні! Бери ти, цапе, бо ти сміливіший!

Були боязкими: «Цап сміливіший, – ізліз аж на верх (дуба), а баран несміливий – так нижче» і таке інше. Хоча головних діючих осіб було всього двоє, у кожній ситуації можна було чітко виокремити лідера та підлеглого, розвиваючи при цьому у молодших школярів уявлення про керівництво та підпорядкування. Діти мали можливість по-новому подивитися на таких звичних для української народної казки персонажів, зняти з них «ярлики», самостійно прийти до розуміння того, що саме вчинки, а не ім'я (назва) визначають героя.

Дітям 8–10-ти років ми запропонували прослухати та обговорити давньогрецьку міфічну історію про мандрі аргонавтів, ватажком яких був Ясон. Враховуючи вікові відмінності між психікою цієї вікової групи та психікою дітей 6–7-ми років, зауважимо, що емоційні реакції були дещо стриманішими, ніж реакції попередньої групи слухачів, але і тут емоційне резонування мало місце і виконувало свою позитивну роль. В обробці К. Гловацької [2] міф про

аргонавтів є цікавим для дітей цього віку та доступним для їхнього сприйняття. Його головного героя – Ясона – можна назвати як лідером серед лідерів, адже під його керівництвом у Колхиду за золотим руном відправилася плеяда міфічних героїв Давньої Греції: Геракл, Кастор і Полідевк, Тесей, Асклепій та багато інших. Отже, бути на чолі такої ватаги – це велика честь, але, окрім того, ще й велика відповідальність. Діти відзначали, що Ясон зі своєю командою зробив багато мужніх та героїчних вчинків, але саме лідер аргонавтів двічі вчинив так, як не личить робити героєві. Незалежно від фактичного групового статусу, на початку загального обговорення переважна більшість дітей вважали, що позиція лідера («головного») є для них найбажанішою, але нам вдалося поступово підвести молодших школярів до висновку, що кожен повинен вміти бути і головним, і підлеглим тому, що, не навчившись виконувати накази інших людей, важко самому навчитися керувати.

Другу декаду тематичного місяця із назвою «Якщо не я – то хто?» було розпочато з історико-біографічного аналізу життєвого шляху Богдана Хмельницького. Природно, що, навіть вивчаючи курс «Людина і світ», далеко на всі молодші школярі на початку заняття могли відповісти на питання, який слід залишила по собі ця людина в історії України. Ми не намагалися сформуванати у дітей повну систему знань про події за участю Богдана Хмельницького, оскільки вивчення цього матеріалу в програмі загальноосвітньої школи заплановано у 8-му класі. Увагу ж дітей було зосереджено на двох моментах: на тому, які риси особистості, за свідченнями істориків, були властиві характеру Богдана Хмельницького та на неоднозначному ставленні до нього як до лідера українських козаків протягом всього часу з моменту подій першої половини XVII-го ст. і аж до сьогодення. Для того, щоб створити у дітей уявлення про ставлення до особистості Богдана Хмельницького певних частин українського суспільства, спочатку ми навели інформацію про кількість міст, вулиць та кінофільмів, названих на честь гетьмана, а потім як контраргумент зачитали їм уривок вірша Тараса Шевченка, з якого чітко видно, яким було ставлення Кобзаря до Богдана:

За що ми любимо Богдана?

За те, що москалі його забули,

У дурні німчики обули

Великомудрого гетьмана.

Усвідомлюючи, що, не маючи всієї інформації про події того часу, діти не зможуть дати повністю адекватну відповідь, було висловлене прохання оцінити ці факти лише з емоційної точки зору. Отримані відповіді, якщо вони були розгорнутими, носили полярний характер: від підтримки позиції Тараса Шевченка до повного її заперечення.

На відміну від попереднього тижня, під час рефлексії (за методикою С. Коробко [3] ми вже разом з молодшими школярами склали список питань та традиційно разом знаходили на них відповіді. І тут, і в подальшій роботі із дітьми рефлексії відводилося багато уваги, адже ми підтримуємо думку М. Де Вриси [4], що емпіричне пізнання приходить саме тоді, коли суб'єкт навчальної діяльності повертається до опрацьованого матеріалу, аналізує його та, як результат, усвідомлює, що він у майбутньому змінить у своїй поведінці.

У межах цього тижня також були проведені заняття із ознайомлення дітей з біографіями великих та харизматичних, але одночасно жорстоких та владолубних військових лідерів минулого: Чингіз-хана, Олександра Македонського, Івана Грозного, Гітлера. Ці імена та прізвища були знайомі більшості дітей, але ставлення до них було різним. Наприклад, коли ми пропонували молодшим школярам одним словом охарактеризувати Гітлера, то, за сумою відповідей, ним стало слово «нелюд». Із іменами Чингіз-хана та Івана Грозного найчастіше асоціювалося слово «жорстокість», а ось ім'я Олександра Македонського викликало більш позитивні емоції та відгуки і пов'язувалося зі словом «великий». На запитання «Чому саме давньогрецький воєначальник заслуговує на пошану?» діти відповідали, що під його керівництвом Греція стала міцною державою. Але запитання «Хто і чим за це розплатився?» змусило замислитися, а після усвідомлення того факту, що це сталося за рахунок поневолених у результаті війни народів, молодші школярі часто змінювали свою

точку зору. За допомогою цих занять у дітей було сформовано уявлення про негативну сторону лідерства та про ту шкоду, яку воно може завдати окремим націям та навіть цілому світові. Також виконувалося завдання із прищеплення певного набору лідерських цінностей, а саме, пріоритетної цінності людства – цінності кожного людського життя.

Третя декада тематичного місяця мала назву «До лідерства – разом!» і під час її проведення найчастіше застосовуваними засобами виховання лідерських якостей були ігри, які, створюючи базу знань про лідерство, також дозволяли розкрити творчий потенціал кожної окремої дитини. Під час проведення цих ігор відчуття керівництва і підпорядкування формувалося, зокрема, за допомогою художніх засобів. Опишемо фрагменти роботи, яка була проведена на цьому тижні.

Ігрове заняття «Ноти лідера».

Мета: Навчити молодших школярів характеризувати власні відчуття про керівництво та підпорядкування за допомогою художніх засобів.

Матеріал: олівці, чисті аркуші паперу, гуаш, ксилофон.

Хід заняття. Під час «розминки» ведучий (експериментатор) задавав дітям ряд запитань, як-от:

З якою порою року та з якою погодою у Вас пов'язуються слова «лідер», «керівник», «головний»?

Які образи виникають у Вас в думках, коли говорять слова «лідер», «керувати», «бути головним»? Яка музика звучить при цьому? Якого кольору ці слова? Як вони пахнуть? Які ці слова на смак? Які на дотик? Відповіді, які ми отримали, були широкого спектру інформації про: 1) переважно весняну та літню пори року; 2) образи гір, океанів, великих дерев, тощо; 3) гучну, енергійну та веселу музику; 4) яскраві кольори, сильні запахи та смаки, важкі та жорсткі на дотик предмети.

Наступним завданням було зобразити за допомогою голосу, міміки, жестів та рухів тіла «царів» дерев, мавп, слонів, кішок, квітів і т.п., а після цього за допомогою тих же засобів показати стиль поведінки якогось із «підлеглих» цих

«царів». Дітям також було запропоновано намалювати на вибір когось із «царів» звірів: лісового «царя», «царя» пустелі, «царя» джунглів, «царя» океану тощо. На цих малюнках разом із прогнозованими ведмедями, левами, тиграми та китами також були присутні екзотичні або ж взагалі не існуючі звірі.

На завершальному етапі цього заняття була проведена рухлива гра «Цар звірів». За допомогою лічилки обирався ведучий гри – «цар звірів», а всі інші діти ставали в коло з радіусом 3–4 метри та хором проголошували слова приказки: – Раз, два, три! Ловити зараз будеш ти!

По виголошенню останнього слова діти розбігалися, а завданням «царя» було як можна швидше впіймати когось із них, після чого впійманий ставав одним із членів «зграї» і починав допомагати «цареві» ловити інших гравців, слухаючись при цьому його вказівок. Наступні впіймані також поповнювали лави ловців, а гра закінчувалась тоді, коли було зловлено останнього вільного польового гравця. Після цього обирався новий «цар» і гра починалася знову. Треба відзначити, що діти із добре розвиненим тактичним мисленням, усвідомлюючи вигоду від співпраці у сильній команді, найперше намагалися упіймати найбільш швидких та спритних гравців.

Ігрове заняття «Знайди лідера».

Мета: Навчити молодших школярів виокремлювати лідера в ситуаціях, які можна інтерпретувати з позиції «керівництво – підпорядкування».

Матеріал: репродукції картин І. Рєпіна «Сходка» та В. Серова «Петро І».

Хід заняття. На початку заняття ми продемонстрували дітям репродукції картин відомих художників, на яких яскраво зображені стосунки людей, які можна оцінити з позиції «домінування – підпорядкування» як позитивні, так і негативні. Важливим моментом було підведення дітей до самостійного усвідомлення ідеї необхідності виявлення особистої ініціативи як однієї із ознак домінування, головування та керівництва, а також існування різних її форм (наказ, прохання, вимога тощо).

Першою аналізувалася картина І. Рєпіна «Сходка». Не вдаючись у політичний підтекст полотна, ми висловили прохання виокремити на цій

картині лідера, а також визначити ставлення до цієї особи кожного із зображених на ній людей. Із першою частиною завдання швидко впоралися майже всі молодші школярі, але повні та розгорнуті відповіді на другу його частину змогли дати лише деякі з них. Однак навіть ті діти, які не змогли повністю проаналізувати картину, інколи давали дуже влучні коментарі щодо зображених на ній персонажів. Під час обговорення картини діти знаходили відповіді на такі запитання: «Хто із цих персонажів зараз виявляє ініціативу? Як ставляться до цього люди, зображені на цій картині? Хто з них, на Вашу думку, підтримує оратора, а хто – ні?»

Наступною на розгляд молодших школярів виставлялася репродукція картини В. Серова «Петро I». Ця картина була дуже несхожою на попередню за кількістю та складом зображеної на ній групи людей і ставлення дітей до неї також було іншим. На відміну від попереднього полотна, на якому за столом зібралися люди приблизно рівні за соціальним статусом, на цій картині зображено царя Петра I та його підданих, які хоча й були його соратниками, але мали дуже обмежені можливості впливу на самодержця та, відповідно, на хід подій. Саме це й відзначали діти у найпершу чергу. На запитання «Хто із цих персонажів, на Вашу думку, найініціативніший?» діти одноставно відповідали, що це Петро I, часто додаючи, що тільки таким цар і має бути.

Ігрове заняття «Театр масок».

Мета: Сформувати у молодших школярів уявлення про невербальні засоби спілкування між лідером і групою.

Матеріал: схематичні малюнки із зображенням людських облич (масок), схематичні малюнки фігурок людей, маскарадні маски-окуляри, олівці, чисті аркуші паперу.

Хід заняття. На дошці розвішено схематичні малюнки із зображеннями різних виразів людських облич, а дітям запропоновано подивитися на них та визначити, який емоційний стан зображено на кожному з малюнків. Після цього було поставлено запитання: «Яка маска тобі подобається найбільше? Через яку маску на тебе найчастіше дивляться однокласники? Яка з цих масок є маскою

лідера? Чому? Чи всі люди вдень носять маски? Яку маску ти носиш зараз? Чи можеш ти її намалювати?». На оформлення малюнка було відведено три хвилини, після чого діти разом з експериментатором виконували експрес-аналіз кожного з них. Опитування та схематичне зображення своєї «маски» також несли додаткову діагностичну функцію, дозволяючи визначити самовідчуття дитини через займану позицію і самосприйняття нею ставлення інших людей до своєї особистості.

Для виконання наступного завдання цієї гри під назвою «Маски», клас ділився на групи по 3–4 особи. Кожній ігровій групі потрібно було, домовившись між собою так, щоб цього не чули судді та сусідні групи, за допомогою одних лише застиглих виразів облич зобразити на свій вибір якусь із веселих, сумних, напружених або будь-яких ще яскравих емоційних ситуацій. Після 5-хвилинної репетиції учнів судді починали свою роботу. Вони підходили до кожного ігрового стола і намагалися відгадати, яка емоція зображена на обличчях гравців. Якщо вони досягали успіху, гравці вітали їх аплодисментами. Після того, як всі маски було розгадано, гравці і судді мінялися ролями і проводився другий тур гри.

Фінальний епізод «Театр» проводився із використанням маскарадних масок-окулярів. Дітям пропонувалося після 5-ти хвилинного обговорення та репетиції поставити маленьку імпровізовану театральну виставу в масках тривалістю у 5–10 секунд. Як і у попередньому завданні, пропонувалося зобразити сцену, в якій би одна особа домінувала над іншими. Під час репетиції роль режисера зазвичай брала на себе найбільш ініціативна дитина із достатньо сильно розвиненим лідерським потенціалом, що також дозволяло додатково підтвердити результати проведеної раніше соціометрії.

Як підсумок тижня і етапу в цілому було проведено вернісаж всіх дитячих графічних робіт, які були виконані молодшими школярами під час занять упродовж місяця, а також проведено узагальнюючу бесіду на тему «Лідер є в кожному».

Висновки. Отже, визначені та описані у дослідженні форми і методи роботи сприяли: формуванню у молодших школярів стійкого інтересу до гуманістичних цінностей як до тих чинників, які визначають лідерську поведінку; усвідомленню потреби в реалізації власного лідерського потенціалу під час рухливої ігрової діяльності; формуванню цілей власної лідерської діяльності; приведенню особистісних мотивів у відповідність до суспільних вимог і норм. Перспективою подальших досліджень є проектування та реалізація заходів формувального етапу процесу виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ситаров. В. А. Ненасильственное взаимодействие педагога с учащимися (теоретические и практические аспекты) : монография / В. А. Ситаров. – М. : МПГУ, 1998. – 244 с.
2. Гловацька К. Міфи Давньої Греції / К. Гловацька – К. : Веселка, 1991. – 264 с., іл.
3. Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами : методичний посібник / С. Л. Коробко, О. І. Коробко. – К. : Літера ЛТД, 2008. – 416 с.
4. Де Врис М. К. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта / Манфред Кетс де Врис. – М. : Альпина, 2004. – 311 с.

References

1. Sitarov, V. A. (1998) *Non-violent interaction of the teacher with the students (both theoretical and practical aspects): monograph*. Moscow: MPGU (in Russ.)
2. Glovatska, K. (1991) *Myths of Ancient Greece*. Kyiv: Veselka (in Ukr.)
3. Korobko, S. L., Korobko, O. I. (2008) *Work of a psychologist with younger students*. Kyiv: Litera LTD (in Ukr.)
4. Kets de Vries, M. (2004) *Mystery of leadership. The development of emotional intelligence*. Moscow: Alpina (in Russ.)

Черкаська обл., м. Умань, відділення №2

Семенов Андрій Анатолійович